

ЧИСЛОВИЙ РИТМ ТА МОТИВ РОЗДІЛЕНOSTI В РОСІЙСЬКОМОВНОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

(на прикладі поетичних творів Геннадія Айгі,
Юрія Ряшенцева та Юлії Олефір)

У статті розглядається один із різновидів морфологічного ритму – числовий ритм, що є явищем приблизно рівномірного чергування граем одиниці із граемами множини в рамках поетичного твору. Аналіз проведено на матеріалі окремих поетичних творів Геннадія Айгі, Юрія Ряшенцева та Юлії Олефір. Стверджується, що числовий ритм, що охоплює весь текст, сприяє актуалізації ідеї розділеності, граничності, бар'єрності, протиставлення, що в багатьох випадках у поетичному тексті реалізується мотивом розлуки чи розставання. Виділені мотиви в окремих випадках посилюються родовим ритмом, а саме – чергуванням граем чоловічого та жіночого роду.

Ключові слова: поетичний текст, поетична морфологія, ритм, морфологічний ритм, числовий ритм, родовий ритм, одиниця, множина, розділеність.

Samsonenko N. I. Numeric Rhythm and Motive of Separation in Russian-Language Poetic Text (a Case Study of Poetical Works by Hennadii Ayhi, Yurii Riashentsev and Yulia Olefir). *The article considers the numeric rhythm as one of the subtypes of the morphological rhythm – a phenomenon that represents a wavy periodic alternation of certain morphological forms in the structure of a poem or its fragment. The actuality of the research is determined by insufficient study of the phenomenon of the numeric rhythm and its connection with the composition-thematic structure of the poetic work in modern linguistics. The purpose of the article is to analyse the texts with the numeric rhythm. The main tasks of the article are the identification of features and regularities of the numeric rhythm, as well as its connection with the composition-thematic structure of the poetic work. In the article it is proved (as a case study of the poetical works by Hennadii Ayhi, Yurii Riashentsev and Yulia Olefir) that the numeric rhythm as an alternation of singular and plural grammemes contributes to the actualization of the idea of separation, barrier, contrast or opposition, which often results in the motive of separation in a poetical work. It is asserted that in some cases the numeric rhythm is intensified by the gender rhythm, which is an alternation of grammemes of the masculine and feminine gender, in order to actualise the motive of a couple's splitting up. At the same time, the absence of neuter gender grammemes is significant.*

Key words: poetic text, poetic morphology, rhythm, morphological rhythm, numeric rhythm, gender rhythm, singular, plural, separation.

Ритм, притаманний поетичній мові, є явищем певної «симетрії та періодичності», за якої «модель копіює сама себе» (переклад наш – Н.С.) [2, с. 35]. Ритм у поетичній мові є фактором, що організує віршовий ряд таким чином, що одиниці всіх мовних рівнів підпорядковуються йому. Поетичний текст є певною системою взаємодії, основою якої Ю. М. Тинянов вважає «конструктивне значення ритму та його деструктивну роль відносно факторів іншого ряду» (переклад наш – Н.С.) [5, с. 4]. Ритм як явище поетичної мови й проблеми ритмічної організації тексту розглядалися багатьма дослідниками, як от: Ю. М. Тинянов, М. Л. Гаспаров, С. Я. Єрмоленко, І. І. Ковтунова, Ю. М. Лотман, А. Мешонік та ін. Здебільшого ритм досліджується як явище фонетичного рівня віршового тексту або в рамках його звукової організації. Поетичний текст, що дає широкі можливості для вираження значень не тільки за участю лексичних чи фонетичних засобів, але й граматичних, посилює те чи те значення за допомогою комбінації і чергування однорідних

морфологічних форм. У таких випадках спостерігаємо формування в тексті смислових опозицій і їх ритмічного повторювання або явище «морфологічного ритму» (термін О. О. Скоробогатової), яке становить «хвильоподібне періодичне чергування певних морфологічних форм у структурі вірша або його частини» (переклад наш – Н.С.) [3, с. 362]. Учений розглядає випадки, у яких морфологічний ритм охоплює частину вірша, і поезії, у яких морфологічний ритм наявний у структурі всього тексту.

Морфологічний ритм спостерігається при певному кількісному балансі опозитних граем однієї й тієї ж морфологічної категорії. Опозитні члени однієї й тієї ж морфологічної категорії в структурі поетичного твору створюють певні морфологічні чергування, що «служує потужним додатковим засобом ритмізації і несе певне семантичне і смислове навантаження, як й інші типи періодичних чергувань у структурі вірша» (переклад наш – Н.С.) [3, с. 362].

Періодичність чергування декількох різнорідних морфологічних форм однієї й тієї ж категорії, наприклад, сингулярних та плюральних граем, різна. О. О. Скоробогатова виділяє три основних типи віршових текстів із різною інтенсивністю чергування опозитних граем: 1) вірші, у яких «грамми чергуються в межах одного віршового ряду, а ряди чергуються між собою»; 2) вірші, у яких «грамми одного типу повністю організують рядок (вірш) і чергування спостерігається між рядками»; 3) вірші, у яких «однотипні грами повністю організують строфу, а вже морфологічно однорідні строфи чергуються між собою та утворюють граматичне чергування фрагментів вірша» (переклад наш – Н.С.) [3, с. 363].

Метою поданої статті є аналіз текстів із числовим ритмом як різновидом морфологічного ритму, притаманного поетичному тексту. Серед завдань, що підлягають вирішенню, виокремлюємо виявлення особливостей та закономірностей числового ритму, а також його зв'язку із композиційно-тематичною структурою проаналізованого поетичного твору і його мотивами.

Під числовим ритмом ми розуміємо чергування граем однини із грамами множини в межах одного й того ж поетичного твору, яке впливає на посилення певних смислів, виражених лексичними мовними засобами.

У роботі запропоновано аналіз поетичних творів трьох авторів ХХ – початку ХХІ століття, а саме Геннадія Айгі, Юрія Ряшенцева та Юлії Олефір, у яких числовий ритм відіграє ключову роль у ритміко-морфологічній організації тексту та тісно пов'язаний із ідейно-тематичним наповненням вірша і його мотивами.

Виділений нами корпус текстів із числовим ритмом має спільну композиційно-тематичну особливість, яка проявляється в актуалізації ідеї розділеності, граничності, бар'єрності, контрастності / протиставлення, що в багатьох випадках реалізується в поетичному творі мотивом розлуки і розставання. Ця особливість є спільною для текстів із числовим ритмом, хоча і не має узагальнювального характеру. Розглянемо більш детально на прикладах.

У вірші «Сердце не бьется в унисон...» Юлії Олефір числовий ритм різної періодичності сприяє актуалізації мотиву розділеного простору, що виражений прономінальною опозицією *Я – Ты*, який призводить до розлуки і розставання: *Я влюблена, ты не влюблен, / Желанья не совпали снова... // Я*

жду тебя на берегу, / А ты опять уходишь в горы, / Молчать я долго не могу, / А ты не терпишь разговоры... // Мы слишком разные с тобой, / Друг другу мы не половины, / На берегу моем прибой, / А с гор твоих сойдут лавины. // В словах моих утонет грусть, / В моем молчанье правит скука, / Я не виною и не сержусь, / Нам предначертана разлука. Числовий ритм граем однини із грамами множини посилює контрастність та різницю між *Я* та *Ты*, що зображується як бар'єр між двома людьми, який неможливо подолати: *Ты огорчен, а мне не жаль, / Желанья снова не совпали...*

Межа як бар'єр, що розділяє автора й адресата, актуалізується числовим ритмом і в іншому вірші «Куда же приведет нас разговоры...». Розділений ми-простір (*И мы стоим с тобой на переходе, / По разным сторонам одной дороги!*) подається як той, що неможливо об'єднати унаслідок певного ряду перешкод: *Ведь между нами будто светофоры, / И красный свет друг к другу не пускает; Но между нами вечное движение, / Машины летящих быстрые потоки, / А мы на расстоянии притяжения, / Растеряны и слишком одиноки...*

У вірші Геннадія Айгі «Отъезд» числовий ритм нерівномірної періодичності актуалізує тему смерті як межі між сьогочасним світом і світом потойбічним: *Мы умрем, и останется / тоска людей.* Окрім числового ритму, спостерігається ритм особи (*мы – они*), що актуалізується відповідними особовими займенниками: *мы умрем; из их снов, из их слуха / из их усталости // По следу того, / что когда-то называлось / нами; когда уйдем / от людей мы вместе, / одной волной.* Окрім розподілу світу на *ми – вони* спостерігаємо й інший розподіл на *ти – я* всередині існування *ми* після смерті: *когда не снега и не рельсы, а музыка / будет мерить пространство / между нашими могилами.*

В «Песне о разлуке» Юрія Ряшенцева спостерігаємо цікавий числовий ритмічний рисунок, що сприяє передачі моменту розставання:

	1-а строфа	2-а строфа	3-а строфа	4-а строфа
1-й ряд.	од./мн./мн.	од./од./мн.	од./од./од./мн.	мн./мн.
2-й ряд.	од./од.	од./од./од.	од./мн./од./мн.	мн./мн./мн.
3-й ряд.	од./од./од./од.	од./мн.	од./мн.	од./од.
4-й ряд.	од./од./од.	мн.	од./мн.	мн./од.
5-й ряд.	–	мн./мн.	–	од.
6-й ряд.	–	мн./од.	–	мн.

У чотирьох строфах поданого твору подано різну частоту (періодичність) чергування граем однини й множини. У першій строфі переважають грами однини із включенням декількох граем множини в першому рядку. Перші три рядки другої строфи мають подібний рисунок. Потім відбувається зміна на ряд граем множини, що кількісно переважає (3, 4, 5 рядки другої строфи). Третя і четверта строфи характеризуються більш-менш однорідним чергуванням сингулярних та плюральних граем. Поданий ритмічний рисунок безпосередньо пов'язаний із композицією вірша. Перша строфа подає момент безпосереднього розставання і неминучої розлуки, що йде за нею (*И глянет мгла из всех болот, из всех теснин, / И засвистит веселый кнут над пегой парой...*), а також гіркоти від розлуки чоловіка та жінки, що актуалізована частками *один* та *одна* (*Ты запоешь свою тоску, летя во тьму один, / А я одна заплачу песню старую...*). Друга строфа пов'язана

із моментом розлуки, певного розділення, розколу двох мікропросторів, які актуалізовані присвійними прикметниками *наши/ваши* (*Ни ваших шпаг, ни наших слез / Ни слов о помощи...*). Мотив розлуки актуалізований і звуковими засобами, а саме алітерацією, що створюється за рахунок повторення *р / з / л*: *разлука, враг, грез, гроз, слез*. Третя та четверта строфи характеризуються більш високою періодичністю сингулярних та плюральних граем порівняно з першими двома строфами. Третя строфа повністю складається із медитативних запитань, відповідь на які «не тільки не подається, але час-то навіть і не домислюється» (переклад наш – Н.С.) [4, с. 15]: *Какой беде из века в век обречены? / Какой нужде мы платим дань, прощаясь с милыми? / И отчего нам эта явь такие дарит сны, / Что дивный свет над песнями унылыми?* Четверта строфа розпочинається риторичними запитаннями (*Быть может, нам не размыкать счастливых рук, / Быть может, нам распрячь коней на веки вечные?*), відповідь на які одразу ж слідує за питаннями: *Но стонет север, кличет юг, / И вновь колес прощальный стук, / И вот судьба разбита вдруг / О версты встречные...* Як бачимо, різна періодичність числового ритму першої/другої та третьої/четвертої строфи пов'язана як із різницею їхньої композиційної структури, так і з різницею їхнього тематичного наповнення. Перша та друга строфи передають момент розставання та розлуки, третя та четверта строфи передають спробу віднайти причину проблеми та можливі варіанти виходу із безнадійної ситуації.

Цей поетичний твір відрізняється не лише морфологічним ритмом сингулярних та плюральних граем. Серед граем однини спостерігаємо чергування граем чоловічого роду із граемами жіночого роду. Морфологічний рисунок родового чергування виглядає таким чином:

	1-а строфа	2-а строфа	3-а строфа	4-а строфа
1-й ряд.	<i>ж.р.</i>	<i>ж.р./ч.р.</i>	<i>ж.р./ч.р./ч.р.</i>	гр.мн.
2-й ряд.	<i>ч.р./ж.р.</i>	<i>ж.р./ч.р./ж.р.</i>	<i>ж.р./ж.р.</i>	гр.мн.
3-й ряд.	<i>ж.р./ж.р./ч.р.</i>	<i>ж.р.</i>	<i>ж.р.</i>	<i>ч.р./ч.р.</i>
4-й ряд.	<i>ж.р./ж.р.</i>	гр.мн.	<i>ч.р.</i>	<i>ч.р.</i>
5-й ряд.	–	гр.мн.	–	<i>ж.р.</i>
6-й ряд.	–	ж.р.	–	гр.мн.

Можемо висловити припущення, що поданий родовий ритм актуалізує розлуку між чоловіком та жінкою. При цьому значущим є повна відсутність граем середнього роду.

Темпоральна організація твору також заслуговує на увагу. У першій строфі подано виключно дієслова майбутнього часу доконаного виду (*глянет, засвистит, запоеш, заплачу*). Дієслова із префіксом *за-* мають загальну семантику початку дії. У другій строфі відсутні морфологічні показники темпоральності, єдиною дієслівною формою є інфінітив *не расслышат*. Темпоральний рисунок третьої та четвертої строфи передано дієсловами теперішнього часу (*платим, дарит, прощаясь* (дієприкм.), *стонет, кличет*). Спостерігаємо певне темпоральне чергування між строфами твору за схемою *майбутній час – атемпоральність – теперішній час*, що актуалізує композиційну структуру твору в плані зображення неминучого моменту розлуки, що

настає – безпосереднього моменту розлуки – розмірковування над тим, що можна зробити в даний момент.

Цей твір має багатшарову морфологічну структуру, що подається чергуванням морфологічних форм членів трьох морфологічних категорій: числа (однина і множина), роду (чол. та жін.) та часу (майб. і тепер.), які підтримують композиційно-тематичну структуру твору. Чергування морфологічних форм тісно пов'язане із ідейно-композиційною структурою твору і є потужним засобом актуалізації поетичних смислів, що виражаються.

Описане явище чергування морфологічного ритму, що зображене чергуванням сингулярних та плюральних граем, і сприяє актуалізації ідеї розділеності, бар'єрності, контрастності, а також пов'язаних із ними мотивами розлуки та розставання, витікає із категорії *відчуження*, що протиставлена категорії інтимізації, яка «послідовно простежується на тлі чинності дихотомії *свій – чужий*, оскільки орієнтація на *свого* і є основою моделювання стратегій і тактик інтимізації» [1, с. 103]. У наведених прикладах морфологічний ритм, поряд із іншими мовними засобами, сприяє актуалізації категорії відчуження, яка на сюжетно-композиційному рівні реалізується за допомогою мотива розділеності / розлуки / розставання.

Проведений аналіз російськомовних поетичних творів із числовим ритмом вказує на те, що подане морфологічне явище чергування граем однини із граемами множини є особливим різновидом морфологічного ритму. Числовий ритм різної періодичності сприяє актуалізації значення розділеності, розмежованості та бар'єрності. На сюжетно-композиційному рівні ідея розділеності реалізується мотивом розлуки й розставання. У деяких випадках родовий ритм, а саме чергування граем чоловічого та жіночого роду, актуалізує розставання між чоловіком та жінкою, а також розлуку внаслідок цього розставання. Перспективою дослідження є аналіз родового ритму та його ролі в композиційно-тематичній структурі поетичного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Космеда Т.** Проблеми лінгвістики тексту: інтерпретація категорії інтимізації. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2017. Вип. 33. С. 103–107. 2. **Мешонник А.** Рифма и жизнь / пер. с фр. Ю. Маричик-Сьоли. М.: ОГИ, 2014. 400 с. 3. **Скоробогатова Е. А.** Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени): Монография. Харьков: НТМТ, 2012. 480 с. 4. **Тарасов Л. Ф.** Поэтическая речь (Типологический аспект). Харьков: «Вища школа», Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. 140 с. 5. **Тынянов Ю. Н.** Проблема стихотворного языка. Статьи. М.: Советский писатель, 1965. 301 с.

Самсоненко Наталія Ігорівна – аспірант кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна.

Tel: +38-068-277-34-47

E-mail:samsonenko.nataliia@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-3319-5989

Samsonenko Nataliia Ihorivna – Postgraduate at the Department of Slavonic Languages, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, Ukraine.